

A háború hatása a tartós szerződésekre

A háború szörnyű hatásait a szerencsések csak filmekből, könyvekből, szüleik nagyszüleik elbeszéléséből ismerhetik. Az olyan háborús helyszínek, mint Isonzó, Doberdó, Don kanyar, hallatán a későbbi generációk gyomra is összeszorul. A férjek, apák egy része soha nem tér haza a frontról, gyermekeik árván nőnek fel. A sebesültekre elhúzódó gyógyulás keservei várnak és a túlélők is sokszor megrokkannak. A hadifoglyok éhesen robotolnak valahol hazájuktól messze, reménytelenül. A háború a hátországot sem kíméli. A harci cselekmények elől sokak elmenekülnek, hátrahagyva korábbi életüket, vagyonukat, hontalanul keresve valamilyen biztonságot. A lakosok a bombák, ágyúzás elől óvóhelyen kucorogva érzékelik az egyre közeledő becsapódások keltette remegést, amely az emberi testre is átterjed. Vajon áll-e még a ház, lesz-e tető a fejük fölött az óvóhelyről kibújva? A kórházak zsúfoltak, nincs elég gyógyszer, kötszer. A megszálló csapatok fosztogatnak, a nők sokszor hiába rejtőznek, menekülnek. „Jaj a legyőzötteknek.”- tartja a latin mondas.

A szenvedések a harci cselekmények múltával sem érnek véget. A front elvonul, de holttesteket kell temetni, romokat kell eltakarítani. A békeszerződés sokszor újabb sebeket ejt. Területeket csatolnak el, családokat vágnak szét, háborús jóvátétel fizetésére köteleznek. A békében sem lehet békében élni. Megbélyegeznek a korábbi tevékenységed, foglalkozásod, pozíciód, vagyonkád, hited miatt, vagy egyszerűen azért, mert egy bizonyos nemzethez tartozol. Erősödik az infláció, jön a gazdasági válság. Jegyrendszer van, sorban állsz az alapvető élelmiszerekért. Csak abban bízatsz, hogy gyermekeidnek jobb lesz. Azért imádkozol, hogy nekik ne kelljen átélni mindazt a szenvedést, amit egy háború okoz.

A háború címszavakban felidézett borzalmaihoz képest jelentéktelennek tűnhet az a hatás, amit a háború és az azt közvetlenül követő időszak a szerződésekre gyakorol. A jogász számára azonban ez egy fontos kérdés.

---

* Prof. Dr. Miskolczi Bodnár Péter, tanszékvezető egyetemi tanár, Károli Gáspár Református Egyetem, Állam- és Jogtudományi Kar, Budapest

1. A háború materiális hatásai a szerződésekre

Az ország hadban állása sok szempontból akadályozza a szerződések teljesítését.

A termékelőállítás folyamatát nehezítő körülmények között elsőként említendő az, hogy korlátok jelentkeznek az egyes termelési tényezők tekintetében. Hiány léphet fel a nyersanyagok körében, amely egy idő után a félkésztermékek, majd a késztermékek előállítását is nehezíti, így a teljes termelési folyamatot érinti. A szénhiány az I. világháború idején különösen sújtotta a gőzenergiával működő gyárat. A hadkötelezettség és a behívások csökkentik a rendelkezésre álló munkaerőt. A hadsereg által igénybe vett fuvarszközök miatt nehezebbé válik, és késedelmet szenvedhet az elkészült áru szállítása. A háború megváltoztatja a vállalatok és a lakosság pénzügyi helyzetét, emiatt sok olyan terméket nem lehet értékesíteni, amelyre békeidőben volt fizetőképes kereslet. Hadműveletek idején megszakadnak a gazdasági és kereskedelmi kapcsolatok az ellenséges országok között, ami jelentősen csökkenti mind az importot, mind az exportot.¹ Az infláció valamennyi szerződést érinti, ahol pénzbeli ellenérték fizetésére kerül sor.

A gazdasági nehézségekkel a vállalkozásoknak kell szembenézni, nekik kell az új helyzethez alkalmazkodni. Háború idején az állam nincs abban a helyzetben, hogy érdemi segítséget nyújtson a gazdasági problémák megoldásához. A vállalkozások csak abban reménykedhetnek, hogy azok a gondok, amelyeket a háború okozott, a háború végén maguktól megoldódnak, vagy jórészt csökkennek.

2. A háború joghatásai a szerződésekre

A szerződéseket nem csak a gazdaságban bekövetkező változások érintik. Az állam közvetlenül befolyásolja a szerződéses kapcsolatokat. Az állam részben jogszabályok és kormányzati intézkedések útján, részben bírói beavatkozás révén befolyásolja a szerződéseket háború idején.

---

¹ A háború okozta problémákat a malomipar példáján bemutatja MISKOLCZI BODNÁR P: *A magyar malomipar Trianon előtt és után* in 100 rokov Trianonskej zmluvy – diplomacia, stat a pravo na prelome JUDr E STENPIEN, I SVATUSKE (szerk.) Kosice, 2021. 134–160. o.

2.1. A szerződéseket érintő jogalkotói és kormányzati intézkedések

A hadigazdaságra áttérés közvetlenül érinti a szerződéses kapcsolatokat. Bizonyos termékekre és szolgáltatásokra elsősorban a hadseregnek van szüksége. Jogszabályok szerződéskötési kötelezettséget írnak elő, amely eredményeképpen a honvédelmi szempontból fontos termékeket egy erre a célra létesített állami szervnek² kell felajánlani. A termékek egyre szélesebb körére előírt kötelező árak és a valutafelajánlási kötelezettség³ csökkenti a cégek pénzügyi mozgásterét.

Az összefoglalóan válságjog néven ismert joganyagot – ha nem is azonnal a háború megszűnésével, de a béke első évtizedében lassacskán – hatályon kívül helyezik, a kormányzati intézkedéseket visszavonják.

2.2. Szerződéseket befolyásoló bírói beavatkozás

Jelen tanulmány a szerződések világába történő állami beavatkozás bírói útjára hívja fel a figyelmet. A bíróságok korábban csak a jogszabály által kijelölt mozgástérben járhattak el szerződéses ügyekben, elsősorban a szerződésszegések elbírálására volt joguk. Ezen túl csak a szerződések megszűnésének – a szolgáltatás fizikai vagy jogi lehetetlenné válása miatt – megállapítására, és a szerződés alapelvekbe ütköző érvénytelenítésére⁴ volt felhatalmazásuk. A jogalkalmazás korábban tartózkodott attól, hogy beavatkozzon a felek jogviszonyába olyan esetben, amikor a teljesítés idejére más helyzet állt elő, mint amilyen a szerződés megkötésére indította a feleket.⁵

Tanulmányunk azt az I. világháborúban kezdődő folyamatot mutatja be, amelyben sor kerülhetett arra, hogy a körülmények változása miatt a bíró megszüntesse a szerződést, vagy módosítsa a szerződést bizonyos esetekben.

---

² Az I. világháború idején ez a szerv Magyarországon a Haditermény Zrt. volt.

³ Az exportból származó valutát Magyarországon a Devizaközpontnak kellett felajánlani az I. világháború alatt és még röviddel a békekötés után is, majd ismét bevezetik a korona értékvesztése miatt a spekuláció megakadályozása érdekében.

⁴ Az alapelvekre hivatkozott a bíróság, megállapítva azt, hogy a szerződés eredeti feltételek szerinti teljesítése tisztességtelen lenne, így a szerződés érvénytelen, ezért az eredeti állapotot kell helyreállítani.

⁵ A polgári korszak kezdetén az állam főszabályként tartózkodott a szerződéses viszonyokba történő beavatkozástól, így nem merült fel sem az a kérdés, hogy ez a jogalkotó, vagy a bíróság feladata lenne, és az a probléma sem jelentkezett, hogy módosítsák vagy megszüntessék a szerződést a körülmények változása miatt.

2.2.1. Bírói szerződésmegszüntetés

Kifejezetten a körülmények változása miatt sor kerülhetett arra, hogy a bíró megszüntesse a szerződést olyankor, amikor a kötelezettség teljesítése fizikailag még lehetséges, de jelentősen nehezebbé vált (gazdasági lehetetlenülés), ami miatt az nem várható el a kötelezettől. A szerződés megszűnése kedvező a kötelezett számára, mert mentesül a szerződésszegés szankciójától, de hátrányos lehet a jogosult számára, aki nem kapja meg a szerződésben lekötött árut, szolgáltatást.

2.2.2. Bírói szerződésmódosítás

A szerződés megkötésének idején fennálló állapotokhoz képest megváltozott körülményekhez való alkalmazkodást segíti a szerződésben a felek által eredetileg rögzített jogok és kötelezettségek módosítása. A szerződési feltételek módosítása azt a célt szolgálja, hogy a körülmények változása ellenére a szerződés betölthesse eredeti funkcióját. A beavatkozás arra irányul, hogy kiküszöbölje, vagy legalább tompítsa a külső körülmények hatására bekövetkező vagyoneletlódást a felek között. A bírói szerződésmódosítás a háború közvetlen következményére, a hiperinflációra reagált. A világháborúk és az azokat követő időszakok hatására ugyanis egyre inkább elfogadottá vált, hogy a bíróság jogosult a helyzet rendezésére.

A szerződés megszüntetésére, vagy a szerződéses kötelezettségek módosítására később – bizonyos körben – törvények is felhatalmazták a bíróságokat. Az I. világháború hatásának tudható be az a szemléletváltás, amely tekintetbe veszi azt a körülményt, hogy tartós szerződések esetén a teljesítés idejére megváltozhatnak azok a körülmények, amelyek a szerződéskötés idején érvényesültek. Tanulmányunknak éppen a körülmények változása (*clausula rebus sic stantibus*⁶) miatti bírói szerződésalakítói jogosultság a fő témája.

Mindkét bírói szerződésalakítási lehetőség túlnőtt a válságjog többi ideiglenes intézményén. A gazdasági lehetetlenülés intézménye a lehetetlenülés egyik válfajaként érdekbeli lehetetlenülésként létezik ma is. A bírói szerződésmódosítás jogintézménye is túléli a hiperinflációt, és bizonyos körben a pénz vásárlóértékének helyreállítását követően is fennmarad.

---

⁶ „A dolgok jelenlegi állására vonatkozó záradék” (latin).

Ezeket az eredetileg az I. világháborúhoz és az azt követő hiperinflációs időszakhoz kötődő megoldásokat a bíróságok később is csak kivételesen, csak nagyon különleges helyzetekben alkalmazzák.

3. Az európai jogfejlődés fordulópontjai

Ebben a pontban három európai ország joggyakorlatának fordulópontját emeljük ki. A három állam: Franciaország, Németország és Olaszország. A fordulópontok: az I. világháború, az I. világháborút követő gazdasági válság és a II. világháború.

3.1. Az I. világháború

Az I. világháború idején születtek először olyan ítéletek, amelyekben a bírói módosította a szerződésben eredetileg rögzített jogokat és kötelezettségeket. A hadiállapotot és annak következményeit olyan súlyos válsághelyzetnek tekintették, amely a bíróságok számára indokul szolgált arra, hogy különleges helyzetekben másként állapítsák meg a felek kötelezettségeit, mint ahogy azt a felek a háború kitörése előtt rögzítették.

A francia joggyakorlatban – legalábbis a közigazgatási szerződések körében – a bíróságok az I. világháború idején már nem utasítják el a szerződések tartalmának újragondolását. Franciaországban a közigazgatási szerződésekkel kapcsolatos jogviták elbírálására elkülönült bírói szervezetrendszer létesítettek. A közigazgatási bíróságok a polgári bíróságoktól sok szempontból eltérő gyakorlatot folytattak. Ennek egyik látványos példája a válsághelyzet miatt megszűnő értékegyensúly kezelése a szerződésekben. A Conseil d'Etat 1916 évben döntést hozott egy közszolgáltatási ügyben. Bordeaux város közvilágításáért a város nem akart magasabb díjat fizetni, noha az évekkel korábban kötött szerződésben meghatározott összeg már nem fedezte az aktuális költségeket, amelyek részben a háború, részben a lényegesen megváltozott árviszonyok miatt jelentősen emelkedtek. A Conseil d'Etat elrendelte a szerződéstől eltérő magasabb díj fizetését. Főleg a koncessziós szerződések körében a bírói szerződésmódosítás elfogadottá vált, miközben a polgári ügyekben a Cour de cassation beavatkozást elkerülő gyakorlata is fennmaradt a Code civil 2016. évi módosításáig.

A német bíróságok is hoztak a háború során olyan ítéleteket, amelyekben a külső körülmények változásának káros következményeit elosztották a felek között (Wegfall des Geschäftsgrundlage).

3.2. A két világháború közötti időszak

Az I. világháborút követő gazdasági világválság hatására Németországban mérséklődtek az állam szerződéses jogviszonyokba történő beavatkozásával kapcsolatos korábbi aggályok. Németországban a bíróra egyre inkább úgy tekintettek, mint a törvények társadalompolitikai céljainak megvalósítójára. A jogfejlődést a gazdaság látványosan romló állapota indukálta. Az I. világháborút követő gazdasági helyzet – nyersanyaghiány, hiperinfláció – a német bíróságokat arra sarkallta, hogy beavatkozzanak a magánjogi szerződésekbe. Elfogadták a gazdasági lehetetlenülés gondolatát. Gazdasági lehetetlenülésnek nevezték azt a helyzetet, amikor a szerződésben rögzített kötelezettség fizikai és jogi szempontból ugyan végrehajtható volt, de a teljesítés a szerződéskötés idején fennálló körülményekhez képest jelentősen nehezebbé vált az áruhiány miatt előálló beszerzési problémák, vagy a számottevően megnövekvő költségek miatt, és nem volt elvárható a szerződő féltől, hogy a megváltozott körülmények közepette is úgy járjon el, ahogy azt a szerződésben vállalta. Ilyen helyzetekben a bíróság megszüntette a szerződést. A bíróság ily módon a nehéz helyzetbe került szerződő felet mentesítette a korábban vállalt kötelezettség teljesítése alól, anélkül, hogy őt szerződészegőnek kellett volna tekinteni és viselnie kellett volna a szerződésszegés jogkövetkezményeit.

3.3. A körülmények változásának törvényi elismerése a II. világháború alatt

Míg a 3.1. és 3.2. pontokban bemutatott francia és német joggyakorlat törvényi felhatalmazás nélkül⁷ alakult ki, a teljesítés elnehezülésének kódexben történő figyelembe vételére első ízben a II. világháború alatt került sor. Az 1942-ben elfogadott olasz polgári törvénykönyv 1467.

---

⁷ Sem a német Polgári törvénykönyv (BGB), sem a francia Code Civile nem adott felhatalmazást a bíróság számára. A bíróságoknak a szerződés megszüntető jogköre a törvénykönyvek alapján az alapelvekbe ütközés jogkövetkezményeinek levonására korlátozódott, míg a szerződéses kötelezettségek módosítására a kódexekben nem találtak feljogosító szabályt.

szakasza már tekintetbe veszi a körülmények változását. A Codice Civile három feltétel együttes bekövetkezése esetén felhatalmazta a körülmények változása által sújtott felet arra, hogy egyoldalúan megszüntesse a szerződést, amit szerződő partnere csak azáltal kerülhetett el, ha felajánlotta a szerződés megfelelő módosításához való hozzájárulását. Az olasz polgári törvénykönyv tehát a körülmények megváltozásához a felekre vonatkozó jogkövetkezményeket kapcsolt, de a bíróságot nem jogosította fel, sem a szerződés megszüntetésére, sem annak módosítására, a szerződés sorsáról való döntést meghagyta a felek kezében.

Összegezve azt láthatjuk, hogy Európa fejlett jogrendszerei valamilyen formában reagáltak arra, hogy jelentősen megnehezül bizonyos szerződések teljesítése a világháborúk során, vagy a háború következtében kialakuló súlyos gazdasági helyzetben. Elsőként a francia közigazgatási bíráskodásban születnek szerződésmódosító ítéletek. Németországban is találunk példákat hasonló döntésekre. A jogtudomány által kimunkált „gazdasági lehetetlenülés” fogalomra is tekintettel a bíróságok az I. világháborút követő nehéz gazdasági körülmények idején a szerződés megszűnésének deklarálásával tömegesen mentesítették az egyik felet a számára túlzottan terheessé váló teljesítés alól. Az 1942. évi olasz polgári törvénykönyv említette kódex szinten elsőként a körülmények változását. Mindkét világháborúnak és az I. világháborút követő gazdasági válságnak volt tehát szerepe a szerződéseket érintő bírói gyakorlat és jogalkotás körében bekövetkező fordulatban.

4. A háború szerződésekre gyakorolt joghatásai Magyarországon

Magyarországon is megfigyelhető a körülmények változására adott jogi reakció valamennyi fajtája, bírósági ítéletek elismerik a gazdasági lehetetlenülést, módosítják a szerződést, törvények adnak felhatalmazás a bíróság számára, hogy kártérítést ítéljen meg a korona értékvesztés károsultjai számára előbb csak a fizetési késedelemben lévők terhére, később a szerződésszerűen teljesítők rovására is. Magyarországon a folyamat elindítója a Trianoni békeszerződés volt.

4.1. Trianoni békeszerződés

4.1.1. A béke-dekrétum szerződésekre közvetlenül vonatkozó rendelkezései

A Trianoni békeszerződés rendelkezései sokféle módon érintették a szerződéseket, vagy azok egy kisebb csoportját. A béke-dekrétum többnyire hatálytalanította a szerződéseket a hadiállapotra tekintettel, de arra

is volt példa, hogy orvosolta azokat a szerződéseket érintő problémákat, amelyeket a háború okozott.

- a) A Trianoni békeszerződés főszabályként deklarálta azoknak a szerződéseknek a hatálytalanná válását, amelyek olyan személyek között jöttek létre, amelyek egyike a Szövetséges és Társult Hatalmak valamelyikéhez tartozott, míg a másik az Osztrák Magyar Monarchia területén rendelkezett székhellyel vagy lakóhellyel. A hatálytalanná nyilvánítással maga a békedekrétum szövege mentesített a szerződésszegés következményei alól.
- b) Kivételesen a békedekrétum a szerződések megmentését célozta azáltal, hogy lehetőséget biztosított a felek számára arra, hogy orvosolják mulasztásaikat. A hadiállapot megnehezíti, olykor lehetetlenné teszi azt, hogy valamelyik fél határidőben teljesítse valamely szerződésben rögzített kötelezettségét. A békeszerződés rendelkezései lehetőséget biztosítottak a háborús körülmények miatt elmulasztott cselekmények pótlására. A Trianoni békeszerződés kétféle jogkövetkezményt fűzött ahhoz a helyzethez, ha a felekre vagy valamelyikükre vonatkozó határidő eredménytelenül telt el. Bizonyos körben deklarálta a határidő félbeszakadását, amelynek az a jogkövetkezménye, hogy a határidőt még nem lehet úgy tekinteni, mintha eltelt volna. A második esetben a békeszerződés nem kérdőjelezte meg a határidő elteltét, de az elmulasztott magatartás kifejtésére póthatáridő igénylését tette lehetővé. Nem volt érvénytelennek tekinthető az ellenségek közötti viszonylatban a háború előtt kibocsátott értékpapír annak ellenére sem, hogy azt elfogadás vagy fizetés végett nem mutatták be, vagy nem történt meg az értesítés arról, hogy azt nem fogadták el, vagy az értékpapír alapján nem történt fizetés. A bemutatásra, az értesítésre vagy az óvatolásra a békeszerződés hatálybalépésétől számított legalább három hónap állt rendelkezésre.

4.1.2. Ügydöntő fórumok szerződésekre vonatkozó jogköre

A békedekrétum a magyar bíróságok helyett hatáskörrel rendelkező döntéshozó fórumokat is létrehozott és ezeket feljogosította arra, hogy elbírálják az olyan szerződésekből fakadó jogvitákat, amelyek egyrészt a győztes hatalmak állampolgárai és cégei másrészt magyar személyek és vállalkozások között jöttek létre. A békeszerződés sok helyen a

Vegyes Döntőbíróságot⁸, vagy az általa kijelölt döntőbírójt jogosította fel bizonyos jogviták eldöntésére. A békeszerződésben található rendelkezés arra az esetre, ha egy eljárásban valamely érintett fél nem tudott védekezni a háború során, és emiatt kárt szenvedett. Ez a szituáció is a szerződés megkötését követő, a felek által előre nem látható következménye a háborúnak. Ilyenkor a Vegyes Döntőbíróság kártérítést állapíthatott meg. A békeszerződés egyes rendelkezései a Szövetséges és Társult Hatalom olyan állampolgáira vonatkoznak, akik elmulasztottak valamely cselekményt vagy alakiságot a háború során, és ennek következtében a Magyar Királyság területén velük szemben rájuk nézve hátrányos végrehajtási cselekményt foganatosítottak. A békeszerződés jogorvoslati lehetőségét biztosított számukra. Ennek érdekében kérelmet lehetett benyújtani a Vegyes Döntőbírósághoz.⁹

Felülvizsgáló és Kiegyenlítő Hivatalok közvetítésével kellett rendezni az állampolgárok közötti tartozásokat, az értékpapírokból fakadó tőke- és kamatköveteléseket.

A békedekrétummal elindult egy szemléletbeli változási folyamat, arra vonatkozóan, hogy háborús viszonyok közepette a *pacta sunt servanda* elv nem tartható fenn. Bizonyos magatartások tanúsítása háborús körülmények között nem várható el, emiatt azok elmaradáshoz nem lehet ugyanolyan következményeket társítani, mint békeidőben. A szerződésekből a hadiállapot miatt fakadó jogviták elbírálására a békeszerződés által létesített fórumoknak a szerződéses rendelkezések módosítására történő hatásköri felruházása bizonyára hozzájárult ahhoz, hogy a jogalkotók később, békeidőben megfontolják azt, hogy a magyar bíróságok számára hasonló jogot biztosítsanak. A békeszerződés rendelkezései bizonyos tekintetben mintaként szolgáltak a magyar bíróságok számára is arra vonatkozóan, hogy orvosolják az olyan helyzetek miatt bekövetkező

---

⁸ A három tagból álló bíróság egy-egy tagját az érdekelt kormányok jelölték, az elnököt pedig a két kormány közösen választja. Megegyezés hiányában a háborúban semleges ország állampolgára elnököl, akit a Nemzetek Szövetségének Tanács jelöl ki.

⁹ Lásd részletesen MISKOLCZI BODNÁR P: *Magánjogi szerződésekre vonatkozó kógens szabályok a Trianoni békeszerződésben* in Mierové rokovania po roku 1918 a ich vplyv na moderné právo *Zborník vedeckých príspevkov z medzinárodnej vedeckej konferencie konajúcej sa v dňoch 13.-14.04.2023 organizovanej Katedrou dejín štátu a práva Právnickej fakulty Univerzity Pavla Jozefa Šafárika v Košiciach*. Zostavovateľia: doc. JUDr. E ŠTENPIEN, PhD., JUDr. L PIŠTEJOVÁ, PhD., Ing. I SVATUŠKA *Právnická fakulta UPJŠ v Košiciach* *Peace negotiations after year 1918 and their influence to modern law The Collection of scientific Contributions of the International scientific conference E ŠTENPIEN - L PIŠTEJOVÁ - I SVATUŠKA* (eds.) Košice 2023 183–208.

problémákat, amelyekre a felek nem számíthattak a szerződés megkötésekor.

4.2. Gazdasági lehetetlenülés a magyar bíróságok gyakorlatában az 1920-as években

A német jogirodalomban kialakult és a német joggyakorlatban széles körben alkalmazott gazdasági lehetetlenülés intézményét a magyar bíróságok is felhasználták. Két korszakot különböztethetünk meg, nevezetesen 1928 előtt jogszabályi felhatalmazás nélkül, 1928 után viszont a Magánjogi törvényjavaslat által alátámasztottan állapították meg a magyar bíróságok azt, hogy egy fizikailag teljesíthető szerződés fenntartása és kikényszerítése a megváltozott körülményekre tekintettel méltánytalan lenne.

4.2.1. 1928 előtti joggyakorlat

A szórványos ítéletek születtek a pénz vásárlóerejének csökkenése miatt indított perekben. Egy 1925 évi ítélet indokolása jól foglalta össze az értékviszonyok felek közötti eltolódását: „A kir. Kuriának joggyakorlata szerint a gazdasági lehetetlenülés fennforog akkor is, ha a vételárnak jelentékenyen nagyobb része, a pénz vásárlóerejének a szerződés megkötése óta beállott rendkívüli nagymértékű csökkenése folytán a szerződéskötéskor volt értékénél annyira értéktelenebbé vált, hogy a szerződésnek érvényben maradása esetében a vételárnak, illetőleg a vételárhátraléknak ez az értéktelenebbé válása az eladónak nagyfokú károsodását, a vevőnek pedig indokolatlanul nagy hasznát idézné elő.” Az ítélet azért is fontos, mert rámutat arra, hogy a körülmények változása miatt a bírónak kétféle megoldást is figyelembe kell vennie, a szerződés megszüntetése mellett annak fenntartása is szóba kerülhet, de ebben az esetben a fizetendő ellenérték nem maradhat azon a szinten, amit a felek a szerződésben rögzítettek. „Ha a gazdasági lehetetlenülés ellenére a vevő a szerződés teljesítéséhez ragaszkodik, akkor a vétel tárgya jelenlegi értékét köteles megfizetni.”¹⁰ Az ítéletek többsége azonban arról szólt, hogy a jogosulttól nem várható el az, hogy saját maga teljesítse vállalt kötelezettségét az eredetileg egyenértékű, de időközben értékéből sokat

---

¹⁰ A Grill Kiadóvállalat által megjelentetett Új Döntvénytár sorozat 1925. évi kötetében 527/1925 sorszámom közzétett kúriai ítélet.

vesztő ellenszolgáltatás fejében.¹¹ Az ítéletek meghatározták, hogy milyen értékvesztés minősült gazdasági lehetetlenülésnek. Néhány hónap alatt 100%-os árváltozás miatt megállapították a gazdasági lehetetlenülést,¹² 15-20%-os értékeltolódást nem tekintettek kellő alapnak arra, hogy a jogosult ne teljesítse a maga kötelezettségét.

A joggyakorlat egyértelmű volt abban a tekintetben, hogy gazdasági lehetetlenülésről csak a teljesítést megelőzően lehet szó, ha valamennyi szolgáltatást,¹³ vagy azok döntő részét már teljesítették, akkor ezt követően már nem lehet a szerződés megszűnését megállapítani.¹⁴

---

¹¹ „Ha gazdasági lehetetlenülés van az eladó nem szorítható arra, hogy vételár fejében elfogadjon olyan összeget, amelyet a szerződés teljesítése idejében vagy később az ingatlan értékéül a másik szerződő fél esetleg egyoldalúan felajánlott. 1921 július 20 napján az ingatlan adásvételi szerződés megkötésekor a felek már számítottak a gazdasági viszonyokban beálló változásokra. „Ez a körülmény azonban nem lehet akadály a ebben az esetben a 26. sz. teljes-ülési polgári döntvény alkalmazásának ... mert a pénz és az ingatlanok forgalmi értékében beállható olyan rendkívüli és minden reális számítást kiküszöbölő változásra a peresfelek nem számíthattak, mint amily rendkívüli nagy változások az ügylet kötése után tényleg beállottak ... s amelyek alperesre nézve az ügylet teljesítését gazdasági lehetetlenülés okából teszik lehetetlenné – vagyis ily esetben a felhívott döntvény második bekezdésében foglalt jogelv nyer alkalmazást az ügylet elbírálásánál. ... a fennforgó nagymérvű gazdasági értékeltolódások következtében a forgalmi érték megállapítása már a per tartamára és az az alatt beállott és beállható újabb és újabb értékeltolódásokra tekintettel is biztos alapon nem történhet meg, a jelen esetben annál kevésbé, mert budapesti házingatlanról lévén szó, a háztulajdonnak a lakásbérleti szabályok által történt korlátozása, majdan a korlátozás megszűnése a házak értékét még mindig nagyon bizonytalanná teszi. ... alperes a fennforgó körülmények között nem kötelezhető arra, hogy ingatlana tulajdonát a felperes részére szolgáltassa.” (683/1926)

¹² A bíróság eltérő kereseti kérelem estén is megállapította, hogy „az időközben bekövetkezett lényeges áreltolódásra tekintettel az alperes a szállítási határidő elérézésekor jogosan helyezkedhetett volna arra az álláspontra, hogy a februári árak ellenében való szállításra nem kötelezhető, mert ez az ő gazdasági romlására vezetne.” Az 1922 február 1-én az akkori árakon eladott szalonna árában június 15-ig „száz százalékot meghaladó áremelkedés állott be.” (609/1926)

¹³ „Ha az adásvételi ügylet teljesítéssel fogantatba ment, a jogügyletnek a gazdasági lehetetlenülés okából való hatálytalanítása helyet nem foghat, ilyenkor azonban a vevőnek a vételárhátralékot a vétel időpontjában fennállott koronaérték szerinti összeggel kell kiegyenlítenie.” (629/1927)

¹⁴ „A fellebbezési bíróság nem sértett anyagi jogszabályt azzal sem, hogy a felek között létrejött adásvevési szerződést gazdasági lehetetlenülés okából a jelen esetben fel nem bontotta, illetve azt nem hatálytalanította, mert a szóbanforgó elidegenítési ügylet a felperes részéről a telekkönyvi átírásra alkalmas okirat kiállításával és annak alpereseknek átadásával, valamint az ezen okirat alapján a telekkönyvben keresztül vitt tulajdonjogi

4.2.2. Az 1928. évi Magánjogi törvényjavaslatot követő joggyakorlat

Az 1928. évi Mtj. 1150 §-a felhatalmazta a bíróságot – többek között – arra, hogy a körülmények precízen rögzített változását követően megállapítsa a szerződés hatályvesztését. Tekintettel arra, hogy a törvényjavaslatot a bírói gyakorlat úgy alkalmazta, mintha elfogadták volna, a bíróságok bátrabban mentesítették szankció alkalmazása nélkül a kötelezettet a szerződésben vállalt kötelezettség teljesítése alól.¹⁵

4.3. Szerződésmódosító valorizációs bírói gyakorlat

A körülmények változásának másik jogkövetkezménye az volt, hogy születtek bírói ítéletek, amelyek a fizetőeszköz értékvesztése miatt bizonyos körben módosították a szerződést.

Három korszakot különböztethetünk meg a bírói valorizáció tekintetében:

- az 1923 előtti átértékelési eseteket,
- az 1923 évi XXXIX. törvénycikken alapuló bírói gyakorlatot és
- az 1928. évi XII. törvénycikken alapuló bírói gyakorlatot.

4.3.1. Átértékelési esetek 1923 előtt

1923 előtt a bíróságok, ha nem is túl sok esetben, de korrigálták az inflációs hatást és a felek szerződéses kötelezettségeinek eredeti értékegyensúlyát próbálták visszaállítani, vagy legalább a pénz értékromlásának következményeit mindkét félre egyenlően telepíteni. Az 1923 évi XXXIX t.c. miniszteri indokolása azt is említi, hogy „A Kúria gyakorlata bizonyos esetekben a vétkes adóst a tőkén és kamatán felül kártérítés címen még annak az értékkülönbségnek a megtérítésére is kötelezi, amely a tőke összegének a fizetés elmulasztása időpontjában volt értéke és a

---

és a felperes javára eszközölt haszonélvezeti jogi bejegyzésekkel teljes egészével fogantatba ment, viszont az alperesek is az átvállalt pénzügyi tartozás kifizetésével a szerződési kötelezettségüknek nagyrészt eleget tettek, ily helyzetben tehát a felperesnek csupán a vételárhátralék szorgalmazásához van jogos igénye.” (626/1927)

¹⁵ A gazdasági lehetetlenülés miatt a bíróságok sokszor hivatkoztak az Mtj. 1150 §-ára, de az esetek többségében az ítélet már inkább a szerződés megmentését, mintsem megszüntetését célozta, és a pengő bevezetésétől kezdődő pénzügyi stabilitás megteremtésével a valorizációs esetek is eltűntek a bírói gyakorlatból.

tényleges megtérítés időpontjában lévő érték között jelentkezik.” A bírói gyakorlatban tehát már előfordultak korábban is olyan ítéletek, amelyek kifejezett valorizációs jogszabály hiányában is módosították a szerződés szerinti fizetési kötelezettséget, oly módon, hogy a kötelezettet a szerződésben megállapított fizetési kötelezettségénél nagyobb összegű teljesítésre kötelezték annak érdekében, hogy a jogosult ahhoz az értékhez jusson hozzá, amit a szerződés alapján kapnia kellett. Volt olyan ítélet is, amely az eredeti állapot helyreállítási kötelezettség kapcsán megállapította azt, hogy az értékcsökkent pénz visszafizetésével a kötelezett jogalap nélkül gazdagodna a hitelező rovására.¹⁶

4.3.2. Az 1923 évi XXXIX. törvénycikken alapuló átértékelési gyakorlat

A jogalkotó helyesen észlelte azt, hogy az infláció hátrányt okoz a hitelezők számára, és jogalkotási úton igyekezett ezt mérsékelni. A törvénycikk rendelkezései azonban nem voltak eléggé széles körűek. A jogalkotó csak a kötelezett kése delme esetén írt elő jogkövetkezményt, noha a szerződésszerűen eljáró kötelezett által időben megfizetett pénzösszeg értéke is csökkent minden olyan esetben, amikor a szerződéskötés és a teljesítés között inflációra került sor, vagy számottevően gyorsult a pénzromlás üteme. A jogalkotó csak kése dellem esetén és csak a kése dellem időtartamára vonatkozóan hatalmazta fel a bíróságokat arra, hogy beavatkozzanak a felek szerződéses viszonyába. A kése delmesen teljesítő fél megszegi a szerződést és szerződésszegő magatartása alapul szolgálhat arra, hogy őt szankcióval sújtsák. Nem méltánytalan a kése delve teljesítő felet olyan érték szolgáltatására kötelezni, amelynek teljesítését a szerződéskötéskör vállalta. A törvénycikket könnyű volt elfogadtatni, de az nem jelentett valódi és teljes körű megoldást a problémára, amelyre csak 1928-ban kerül sor.

A jogalkotó nem a legegyszerűbb megoldást alkalmazta a probléma kezelésére. Az adós kése delmének ideje alatt bekövetkező infláció okozta hátrányok kivédésére a kése delmi kamat megfelelő eszköz lett volna, ha annak mértéke kompenzálni tudta volna a hitelező veszteségét. A kése delmi kamat erre azért nem volt alkalmas 1923-ban, mert annak maximumát egy akkor közel félévszázada hatályban lévő jogszabály a békeidőkre tekintettel határozta meg. Utólag úgy tűnik, hogy célszerűbb

---

¹⁶ 684/1926.

lett volna a kamat maximális mértékét megemelni és azt az infláció tényleges mértékéhez igazítani. A kamat a késedelem objektív következményeként automatikusan járt volna, nem lett volna szükség a kártérítés feltételeinek és azon belül is a vétkes késedelemnek a vizsgálatára. A bíróságok számára egyszerűbb helyzetet jelentett volna késedelmi kamatról dönteni, mivel a kamatkötelezettség mértékének megállapítása során fel sem merültek volna olyan kérdések, mint az, hogy a károsult vajon eleget tett-e kárenyhítési kötelezettségének, vagy késlekedett az igényérvényesítéssel, továbbá, hogy érte-e a károsultat kár és annak mennyi az összege. Véleményem szerint a jogalkotás több szempontból is fékezően hatott a joggyakorlatra.

A törvény negatív hatást gyakorolt a bírói önállóságra olyan területeken, ahol az infláció a szerződésnek megfelelő magatartást tanúsítók is sújtotta. A törvény nyomán, ha nem is szűnt meg teljesen, de ritka volt a felek szolgáltatásainak szerződéskötés kori egyensúlyát megőrizni, oltalmazni kívánó ítélet, az ítéletek csak a késedelemre koncentrálnak. A jogegységi tanácsnak a jogszabály szövegét hűen követő határozatai újabb akadályt emeltek a jogszabály szellemét követő, a probléma minden szegmensét megoldani kívánó joggyakorlat terjedése elé.

A törvényben kétféle jogkövetkezmény szerepelt, és ezek egyike – a méltányos mértékű kártérítés – eleve nem biztosította a hitelező teljes kárának a megtérülését.

A bíróságok nagyon óvatos gyakorlatot követtek, visszafogottak voltak a kárcamat mértékének megállapításában. Olyan esetben is inkább a hitelezőre kedvezőtlen méltányos mértékű kártérítést alkalmazták, amikor az adós késedelme vétkesnek minősült és emiatt 100%-os valorizációnak lett volna helye. Túlzottan magasán húzták meg a vétkes késedelem kritériumait, emiatt számos esetben az adósra kedvező alacsonyabb kárcamatból indultak ki, de még ezt is csak részben ítélték meg. A pénz értékvesztéséből fakadó kár részbeni megtérítésére kötelezés ellentétben állt a teljes kártérítés elvével. Sokféle körülményt vizsgáltak és ennek eredménye majdnem mindig az lett, hogy a hitelező nem kapott az őt ért kárral egyenértékű kártérítést. A joggyakorlat sokszor inkább az adóst preferálta, noha a peres felek közül az adós megszegte a szerződést, a hitelező nem.

A bírói gyakorlat értékelése során nem szabad megfeledkezni arról, hogy a késedelmes fizetésre koncentrálo gyakorlat az akkor hatályos, a bíróságokra kötelező jogszabály szűkre szabott tartalmára vezethető vissza.

4.3.3. Bírói gyakorlat az 1928 évi XII tc.-t követően

Az 1928 évi XII tc. hatályba lépésével a bíróságok előtt nem egy vadonatúj jogintézmény alkalmazásának lehetősége nyílt meg, hanem egy olyan lehetőség, amellyel a Kúria már korábban is élt 1923 előtt, és nyomokban az 1923 évi XXXIX. törvénycikk hatályba lépését követően is megfigyelhető volt. Az új valorizációs szabály nem korlátozta a késedelemre az átértékelést, hanem főszabályként a tartós jogviszonyban minden olyan fizetési kötelezettségre vonatkozott, ahol a szerződésben meghatározott összeg értékét jelentősen elveszített pénzben történő kiegyenlítése méltánytalan lett volna a jogosultra és indokolatlan előnyt jelentett volna az adós számára. Az ítélezési gyakorlat nagyszámú döntése többé kevésbé egységesen követte a jogszabályi rendelkezéseket, de meglehetősen sok energiát kötött le a jogszabályban említett nagyszámú kivétel értelmezése¹⁷, az esetcsoportok elhatárolása. Jelentős előrelépés volt - a korábbi korszakhoz képest, amelyben sokszor csak a kereset benyújtásától kezdődően ítélték meg a valorizációt - az átértékelés kezdő időpontjának korrekkt meghatározása.¹⁸

A valorizációs bírói gyakorlat kapcsán megállapíthatjuk, hogy az I. világháborút követő komoly inflációs helyzetben a bíróságok jogszabályi felhatalmazás nélkül is hoztak olyan ítéletet, amellyel átértékeltek a kötelezett által teljesítendő összeget, a két valorizációs törvénycikk nyomán pedig esetek százaiban születtek ilyen tartalmú döntések. A bírói szerződésmódosítás inflációs körülmények között elfogadottá vált.

4.4. Az 1928. évi magánjogi törvényjavaslat

1928-ban született meg egy nagyhatású törvénytervezet, amit később a hazai bíróságok jogszabályként alkalmaztak, és amely – témánk

---

¹⁷ „Az átértékelés megengedettsége szempontjából nem szükséges, hogy a tönkrejutás kizárólag az átértékelés elmaradására legyen visszavezethető, hanem elegendő, ha a tönkrejutást az eredményezte, hogy az átértékelés nélkül megkapott összeg befektetésre nem volt alkalmas.” (645/1930)

¹⁸ „Vételárkövetelés átértékelésében a pénznek a szerződéskötés kori értékét kell alapul venni.” (628/1930) „Ha az elveszett áruért járó kártérítést átértékelést nem tartalmazó jogerős bírói ítélet megállapította, a követelés keletkezésének időpontjául – az átértékelhetőség szempontjából – nem az ítélelhozatal ideje, hanem ... a vasúti fuvarozás végett feladott ingóságok elvesztésének időpontja tekintendő.” (636/1930)

szempontjából – jelentős változást hozott. Az 1928. évi magánjogi törvényjavaslatban megjelent a gazdasági lehetetlenülés. Az 1150. § szerint gazdasági lehetetlenülestről több feltétel egyidejű fennállása esetén lehetett szó. Kiinduló feltétel volt a szerződéskötés után az általános gazdasági viszonyok olyan mélyreható változása, amely a szokásos szerződési kockázatokat jelentősen meghaladta, és amely változással a felek okszerűen előre nem számolhattak. További – vagylagos – feltételként szerepelt a magánjogi törvényjavaslatban az is, hogy ennek a változásnak a hatására a szolgáltatás és az ellenszolgáltatás felek által szem előtt tartott egyensúlya felborul, vagy a szerződés alapjául szolgáló más feltételezés meghiúsul. A vagylagos feltételek bármelyikének következtében – harmadik feltételként – az egyik félnél a jóhiszeműséggel és méltányossággal össze nem egyeztethető nagy nyereség, a másiknál pedig nagy veszteség keletkezik. A feltételek fennállása esetén a bíróság beavatkozhatott a felek viszonyába. A bíróság az alábbi két lehetőség valamelyikét választhatta: módosíthatta a felek kötelezettségeit, vagy feljogosíthatta az egyik felet a szerződéstől való elállásra.

Az 1928. évi magánjogi törvényjavaslatban rögzített intézmény részletes feltételrendszert rögzített, melyek egyike a jóhiszeműség és méltányosság alapelveivel is összekapcsolja a körülmények változását. Bizonyára megkönnyítette az új jogintézmény elfogadását az a körülmény, hogy a mindkét szerződő fél oldalán bekövetkező vagyoni változásnak olyan mértékűnek kellett lennie, hogy a nyereség és a veszteség ne legyen összeegyeztethető a jóhiszeműség és méltányosság alapelveivel. A feltételek megvalósulása esetén alkalmazható intézkedések is előre mutatóak voltak, mivel gazdasági lehetetlenülés esetén a szerződésszünetítő jogkört meghaladóan a szerződés módosítására is feljogosította a bíróságot. Az Mtj. tehát a 4.2.1. és a 4.3.3. pontban bemutatott bírói joggyakorlatot kívánta törvényerőre emelni. Tette mindezt évtizedekkel megelőzve más országokat. További pozitívumként rögzíthető, hogy a szabály nem maradt papíron, az intézménynek komoly joggyakorlata volt.

4.5. A bírói szerződésmódosítás a magyar polgári törvénykönyvekben

A magyar jogfejlődés további ismertetése nem tartozik a konferencia témájához, mivel sem az 1959. IV. törvény, sem a 2013. évi V. törvény megalkotása nem hozható közvetlen összefüggésbe háborúval. Az azonban kijelenthető, hogy mindkét kódex tekintettel van a *clausula*

rebus sic stantibus intézményére és a bíróságnak szerződés módosítási lehetőségét biztosít a körülmények változására tekintettel. A törvényi szabályok kialakulásában az I. világháborút közvetlenül követő súlyos gazdasági nehézségek kezelését célzó 1928. évi magánjogi törvényjavaslathoz szerezte a szerepe volt.

Az 1959. évi Ptk. 241. §-a felhatalmazta a bíróságot arra, hogy három feltétel egyidejű fennállása esetén módosítsa a szerződést. Erre a felek közötti tartós jogviszonyban akkor volt lehetőség, ha a szerződés megkötését követően előállott körülmény következtében a szerződés változatlan feltételek melletti teljesítése lényeges jogi érdeket sértene.

A 2013. évi Ptk. 6:192. §-ában szabályozott eljárásnak – a korábbival azonos – célja az, hogy a külső körülmények lényeges megváltozása esetén a bíróság ítéletével korrigálhassa a felek közötti jogviszony tartalmát, annak ellenére, hogy szerződés módosításához minden szerződő fél nem adta hozzájárulását. A kodifikáció során valamelyest szűkítették a bírói szerződés módosítás alkalmazási körét azáltal, hogy a kódex a korábbinál több feltétel egyidejű fennállását követeli meg. A Ptk. 6:192. §-a változatlanul elvárja az 1959 óta előírt követelmények teljesülését és további három feltételt támaszt ahhoz, hogy a bíróság jogosulttá váljon a szerződés módosítására. A három új feltétel mindegyike a körülmények változására vonatkozik, megkövetelve, hogy

- az ne legyen előre látható,
- azt ne az idézze elő, aki a módosítást kéri a bíróságtól és
- ne tartozzon az ő rendes üzleti kockázata körébe a körülmények változásának viselése.

5. Az európai és a magyar jogfejlődés összehasonlítása

A tanulmányban bemutatásra került, hogy az I. világháború jelentett forduló pontot a bírói szerződésalakító jogkör elismerésében. A hadiállapotot és annak következményeit olyan súlyos válsághelyzetnek tekintették, amely indokul szolgált arra, hogy különleges helyzetekben a bíróság megállapítsa a szerződés megszűnését, vagy másként állapítsa meg a felek kötelezettségeit, mint ahogy azt a felek a háború kitörése előtt rögzítették. A változás nemcsak Nyugat-Európában, hanem hazánkban is bekövetkezett.

A 4. pontban érzékeltetett magyar jogfejlődést a 3. pontban bemutatott európai sorsfordulókkal összevetve az alábbi eltérések és hasonlóságok figyelhetők meg.

Az I. világháború alatt a magyar bíróságok nem módosították az olyan szerződéseket, amelyek teljesítése a háború miatt valamelyik szerződő fél számára rendkívüli nehézségbe ütközött. Ez összhangban volt a korszakban alapvetőnek tekintett *pacta sunt servanda* gondolattal.

Az I. világháborút követő trianoni békeszerződés hozzájárult ahhoz, hogy a későbbiekben a jogalkotó könnyebben ismerje fel azt, hogy a külső körülmények változását figyelembe kell venni és lényeges sérelem esetén az állam beavatkozhat a felek viszonyába.

A gazdasági lehetetlenülésre hivatkozva – részben német hatásra, részben a korábbi magyar jogirodalom gondolatait követve – néhány esetben a bíróságok megállapították a szerződés hatálytalanságát és mentesítették a jogosultat annak a következményei alól, hogy az értékcsökkenő pénzzel lerótt ellenérték fejében saját szolgáltatását teljesítenie kelljen. A valorizációs ítéletek sokasága rendelkezett úgy, hogy a jogosult a neki járó fizetséget a szerződésben rögzített összeget meghaladó mennyiségű értékcsökkenő pénzben kapja meg, bár voltak időszakok, amikor a jogszabály csak az adós késedelme esetén hatalmazta fel ilyen intézkedésre a bíróságot.

A magyar jogalkotás számos, komoly tradícióval rendelkező országnál korábban emelte be a magánjogi kódexbe a *clausula rebus sic stantibus* gondolatát. Az 1928. évi magánjogi törvényjavaslat, valamint a régi és az új Ptk. – egymáshoz hasonlóan – biztosítja a bíró számára a szerződés módosításának lehetőségét a körülmények változására tekintettel.¹⁹ 1959. óta a Ptk.-ban rögzített módon a bíróság – bizonyos feltételek fennállása esetén – módosíthatja a szerződést. Ezt a lehetőséget a német BGB csak 2002 óta, a Code Civil csak 2016 óta biztosítja.

A szerződő felek eredeti akaratától való eltérésre azonban csak kivételesen, jól körülírt esetekben és feltételek együttes fennállása esetén nyílik lehetőség,²⁰ ami összhangban van a privát autonómia tiszteletével.

---

¹⁹ A magánjogi törvényjavaslat még kétféle változtatást tett lehetővé, a kódexek a szerződés módosítására adnak lehetőséget.

²⁰ A magánjogi törvényjavaslattal ellentétben a kódexek a szerződés módosítás mikéntjét illetően nem tartalmazzak részletes útmutatást a bíró számára, a kezét csak annak előírásával kötik meg, hogy egyik fél lényeges jogi érdeke se sérüljön. A 2013. évi Ptk. a módosítás visszaható hatályát erőteljesen korlátozza.

Felhasznált irodalom:

- MISKOLCZI BODNÁR P: *A magyar malomipar Trianon előtt és után* in 100 rokov Trianonskej zmluvy – diplomacia, stat a pravo na prelome JUDr E ŠTENPIEN, I SVATUSKE (szerk.) Kosice, 2021. 134–160. o.
- MISKOLCZI BODNÁR P: *Magánjogi szerződésekre vonatkozó kógens szabályok a Trianoni békeszerződésben* in Mierové rokovania po roku 1918 a ich vplyv na moderné právo *Zborník vedeckých príspevkov z medzinárodnej vedeckej konferencie konajúcej sa v dňoch 13.-14.04.2023 organizovanej Katedrou dejín štátu a práva Právnickej fakulty Univerzity Pavla Jozefa Šafárika v Košiciach*. Zostavovatelia: doc. JUDr. E ŠTENPIEN, PhD., JUDr. L PIŠTEJOVÁ, PhD., Ing. I SVATUŠKA *Právnická fakulta UPJŠ v Košiciach* Peace negotiations after year 1918 and their influence to modern law *The Collection of scientific Contributions of the International scientific conference* E ŠTENPIEN - L PIŠTEJOVÁ - I SVATUŠKA (eds.) Košice 2023 183–208.